

ROZHOVOR

REVOLUCE NENÍ CHAOS

Rozhovor Terezy Reichelové s Vadimem Damierem

Vadim Damier (nar. 1959) je současný ruský historik a anarchistický aktivista. Je autorem řady historických a sociologických knih. V češtině mu vyšly knihy Sociální protestní hnutí v 21. století (Československé nakladatelství Anarchistické federace, 2015), Anarchismus v Palestině a Izraeli (Nakladatelství Anarchistické federace, 2016), Dějiny anarchosyndikalismu (Pavel Mervart, 2016). Svou koncepci Velké ruské revoluce Damier formuloval především v knize Ocelové století: sociální historie sovětské společnosti, která vyšla v Rusku v roce 2013 a nyní je k dispozici rovněž v českém překladu.

Rozhovor s Vadimem Damierem se konal v jeho moskevském bytě při příležitosti stoletého výročí Říjnové revoluce na počátku listopadu 2017. Rozhovor vedla a z ruštiny přeložila Tereza Reichelová.

V úvodu své knihy *Ocelové století*¹ píšete, že jste se pokoušel zkoumat nikoli, co se odehrálo, nýbrž jak a proč. Spíše než jednotlivé etapy a konkrétní data zkoumáte dynamiku mezi „politikou nahore“ a „lidmi dole“. Jakým způsobem tedy s ruskou revolucí pracujete jako s určitým ohraničeným konceptem?

Dříve byly Únorová a Říjnová revoluce chápány jako dvě oddělené revoluce. Dnes je mezi historiky tendence pohlížet na Velkou ruskou revoluci jako na jediný celek, stejně jako na Velkou francouzskou revoluci. V ní také najdeme různé momenty, různé etapy, různé periody, ale díváme se na ni jako na jediný proces. Většina historiků souhlasí s tím,

¹ Vadim Damier, *Ocelové století* (Praha: Nakladatelství Anarchistické federace, 2018).

že Velká ruská revoluce je jednotný proces, který se obvykle uzavírá rokem 1922, kdy skončila občanská válka na Dálném východě. V podstatě tak tvrdí, že revoluce je chaos, a naopak sjednocení moci a založení státu je konec revoluce, konec chaosu a zavedení pořádku. Já se k revoluci stavím úplně jinak. Podle mě revoluce není chaos. Ne vždy se v historii objevují momenty, kdy se může masové obyvatelstvo stát hybatelem dějin, vládcem svého osudu. Pro mě je revoluce především pozitivní, konstruktivní snaha. Možná vědomá, možná nevědomá. Ale jde o nějaký průlom. Samozřejmě může být provázen chaosem a často jím provázen je. Součástí tohoto chaosu jsou samozřejmě také destruktivní a násilné momenty, ale tyto momenty nejsou to hlavní. Tím hlavním je vznik pozitivního, uvědomělého a konstruktivního jednání zezdola. Sama definice a realizace lidské individuality a současně sama definice a realizace skupin populace, abych nepoužíval staré slovo „třída“.

Co tedy Velká ruská revoluce znamenala? V čem jsou její specifika?

Především to byla součást určité světové revoluční vlny, která se přes svět přehnala během první světové války. Byla nejprve zaměřena proti válce samé a některým jejím bezprostředním následkům. Co bylo její příčinou? Hladové bouře a protesty proti zhoršování životních podmínek. A postupně lidem došlo, že nejde jen o následky války, ale – jak anarchisté říkali ještě v roce 1914 – že politický systém, tak jak je nastavený, v sobě nese takové paradoxy, že válku nelze jen tak zlikvidovat, ukončit a předejít jejímu návratu, dokud tento systém existuje. Proto je nutné zlikvidovat onen systém. Z této perspektivy je ruská revoluce první protiválečná revoluce, první vlašťovka.

Z druhé strany měla ruská revoluce svá specifika. Co se týče Ruska, existují dva základní úhly pohledu. Jeden, že v carském Rusku fungovalo v zásadě všechno správně, a pokud by režim vycházel z vnitřních možností a pokračoval v reformách, které začaly roku 1905, mohl by se proměnit v novou strukturu, provést modernizaci a industrializaci a stát se moderní industrializovanou velmocí. Druhý, že tomu tak nebylo, že carské Rusko se dostalo do slepé uličky a dostat se z ní normálním obvyklým způsobem bez radikálního zvratu nebylo možné. Jsem zastáncem druhého názoru, protože sama sociální struktura ruské společnosti neumožňovala provést modernizaci.

Ve své knize modernizaci a revoluci konceptuálně spojujete. Nicméně nezahnal se do oné civilizační slepé uličky carský režim sám? Byla v Rusku v první třetině dvacátého století potřeba modernizace a industrializace skutečně tak nutná, jak se nám možná zdá teď?

Na rozdíl od marxistů, kteří tvrdí, že modernizaci musí projít každá společnost, věřím, že modernizace a industrializace nutná není a žádné železné zákony, nezávislé na lidské vůli, neexistují. Pro mě je historie výsledek vůle a myšlení různých lidí. A samozřejmě celý proces se většinou odehrává tak, že lidé, kteří se účastní veřejného života

a jsou politicky aktivní, nejednají zcela uvědoměle, nedomlouvají se spolu. Pro mě tedy modernizace v Rusku nebyla nějakou historickou nutností, která nutně musela proběhnout, protože musela.

Proč tedy proběhla?

Vezměme si rok 1886. Skončila válka a carský režim, který sám sebe až do té doby vnímal jako světová velmoc, si najednou uvědomil, že je slabý stát. Historici, kteří dnes říkají, že Rusko šlo modernizační cestou a žádná revoluce nebyla potřeba, píší: podívejte se na tempo ekonomického růstu v carském Rusku, podívejte, jaké místo zaujímalo Rusko v žebříčcích průmyslu. Čísla jsou dobrá, veliká. Jenže za nimi stojí realita. Když se podíváme na rozdíl mezi rokem 1900 a 1914 a na rozdíl mezi nejrozvinutějšími státy Evropy a Ruskem, uvidíme, že se nezmenšil, nehledě na rozvoj carského režimu, ale naopak ještě prohloubil.

A je tu ještě druhá otázka. Která sociální vrstva by z politiky modernizace získala? Pro koho by režim politiku modernizace měl vlastně provádět? Ukazuje se, že prakticky nebylo pro koho. Byl tu dvůr a vyšší úředníci – k čemu jim byla modernizace? Ti nepotřebovali modernizaci, těm bylo i tak dobře.

Pak tu byla buržoazie: kapitalisté, kteří byli zdánlivě zainteresovaní na modernizaci a industrializaci. Jenže specifikem kapitalismu v carském Rusku bylo, že vznikal seshora. Byla to v podstatě právě carská vláda, která vytvářela infrastrukturu, stavěla železnice a zakládala závody těžkého průmyslu, a teprve potom je jako vydávající podniky předávala do soukromých rukou. Takže podnikatelské kruhy v Rusku nikdy neřikaly, že se carská vláda příliš míchá do ekonomiky, protože víc než dobře chápaly, že právě vládě jsou zavázány nejen za svůj vznik, ale i za garanci svého postavení. A přesně proto, když přišla liberální elita v únoru 1917 k moci, nezačala nic měnit. Nechtěla moc, bála se jí a nevěděla, co s ní dělat. Stejně jako v klasickém schématu evropských revolucí to buržoazie musela vzít na sebe, jenže ona nechtěla. Evropská buržoazie 17. a 18. století byla úplně jiná.

A spodní vrstvy? Na počátku století jsou to přece především rolníci, kdo se bouří. Na venkově se pravidelně setkávají s hladomorem, musí odcházet za prací do měst.

Paradox byl právě v tom, že ani spodní vrstvy společnosti modernizaci nechtěly. Ruský rolník nikdy půdu nepovažoval za svůj soukromý majetek. Půda se nacházela ve společném vlastnictví, ale nepracovalo se na ní společně. Dětila se mezi rodiny na individuální rodinné obdělávání. Tedy půda byla společná, ale produkty pěstování byly soukromé.

V žádném případě to nebyl kapitalismus, protože většina rolnictva nežila z námezdní práce a nehromadila bohatství, jelikož rolníci v podstatě projedli všechno, co sklidili. Za zbytek koupili průmyslové výrobky z města. Kovové nástroje, hospodářské předměty, oblečení – všechno, co už sami ve vesnici nevyráběli.

Co požadoval ruský rolník v roce 1905? Aby vzali půdu podnikatelům a dali ji těm, kdo na ní pracují – tj. rolnickým občinám, které by tuto půdu samy rozdělily mezi rodiny podle počtu členů v rodině s podmínkou horní hranice – jedna rodina by dostala takovou část půdy, kterou dokáže obdělávat vlastníma rukama bez najímání cizí pracovní síly. V terminologii ruské vesnice se tomu říkalo „všeobecné přerozdělení“. To znamená nikoli zrušení občiny, ale naopak její posílení. Požadavky ruského rolnictva nijak nekorelovaly s evropskou kapitalistickou industrializací.

A dělníci ve městech?

Většina dělnictva byli rolníci, kteří do města přicházeli vydělat peníze a potom se vraceli zpět. A kvalifikovaný městský proletariát na jednu stranu cítil tlak carského režimu, který dělníkům odpíral základní pracovní práva a možnost spoluurčovat pracovní podmínky, jenže z druhé strany už věděl, co je to kapitalismus. A o ten také nestál.

Takže kdo zbývá? Jaká sociální vrstva mohla provést takovou reformu, která by zajistila modernizaci, industrializaci, zničení občiny, sebrání půdy rolníkům a získání pracovních sil pro továrny a závody? Kdo to mohl udělat? Mohla to udělat jen ta vrstva obyvatelstva, která se cítila nezávislou na ostatních sociálních vrstvách ruské společnosti.

Ruští jakobíni.

Přesně. Revoluční inteligence. Když sami bolševici říkali: „My jsme jakobíni ruské revoluce“, měli pravdu. To je přesně ona jakobínská koncepce osvícené diktatury, která provázela Velkou francouzskou revoluci. Chtěli to udělat přesně tak. Osvícenci. Tvrdí, násilní, ale moudří a odhodlaní osvícenci.

Co je to v Rusku inteligence? Tradiční inteligence vznikla seshora, ale od 19. století se vzdělání otevřelo širší vrstvě ruské populace. To byli ti, kteří se potom stali základem sociálního hnutí narodníků. A ti z jedné strany pociťovali kolektivní vinu před národem, protože získali vzdělání na úkor toho, že národ zůstává negramotný, na úkor toho, že je národ vykořisťován a vybírají se od něj ohromné peníze, za které se vše rozvíjí. Ale z druhé strany se cítili být elitou. Ale jakou elitou? Elitou bez práv, elitou bez moci. Říkali si: „My víme, co je třeba dělat, ale oni nás nenechají. A máme větší právo než konzervativní elity, které místo do státu investují do vlastních privilegií.“ Vnímali se jako alternativní elita Ruska, která musí zavést modernizaci. Navzdory všem, když bude třeba. Protože oni jsou nositelé vědecké jistoty, oni vědí, co je třeba. A ostatní jsou buď zainterесovaní, nebo zkorumpovaní, nebo negramotní. Proto právě musí převzít moc, a když to bude nutné, zlepšit situaci obyvatelstva i proti jeho vůli. V soloveckém táboře bolševici napsali ve dvacátých letech heslo: „Železnou rukou doženeme lid ke štěstí!“ A v situaci takové roztržičnosti sociálních skupin přichází Únor.

Teď se zdá, jako by v Rusku revoluce přišla jakýmsi oktrojem ze strany revoluční inteligence, ale tak to přece nebylo.

Únor přišel nečekaně. A je zajímavé, že zdroj Únorové revoluce byly ženy. Byly to ženy, kdo stál ve frontách na chleba. A když se ukázalo, že jídlo nepřivezli, vzplály v Petrohradě hladové bouře. Potom se ukázalo, že stávající systém je tak prohnitý zevnitř, že se za něj nikdo nepostavil. Zbortil se okamžitě a najednou. Předat legitimně moc nebylo možné. Car se ji snažil předat bratrovi, ten odmítl. Parlament neexistoval, protože ho car stihl rozpustit. Měli jsme tu revoluční výbor, ale ten nebyl legitimní v dlouhodobém horizontu. Na druhou stranu prakticky okamžitě vznikly sověty, výbory, domovní výbory, samospráva domů a ulic ve městech, socializace ekonomiky na různých místech, socializace života, všeobecné přerozdělení na vesnicích, závodní výbory, ustanovení dělnického dohledu nad plánováním. To všechno začalo na jaře a rozvinulo se v létě. Všechny tyto momenty vyjadřovaly snahu založit jakýsi samosprávný socialismus zezdola. To byl Únor. A co udělal Říjen? Ve prospěch vlády zničil vše, co jí překáželo.

Tady je jeden důležitý moment z hlediska mé koncepce Ruské revoluce. Proč nelze rozdělovat Únor a Říjen? Sice se říkalo, že Únor je buržoazní a Říjen socialistická etapa, ale když si vezmeme program první vlády Sovnarkomu, uvidíme, že žádný socialistický program nenabízela. Tam šlo o posílení role státu v ekonomice, sjednocení koncernů pod státní kontrolu při zachování soukromého vlastnictví, o regulaci bankovní sféry.

Velkou ruskou revoluci nelze číst jako socialistickou revoluci. Byla to sociální revoluce, velmi široká a velmi hluboká. V různých etapách se jí účastnily různé politické a ekonomické síly. Někdo chtěl čistě buržoazní revoluci. Někdo chtěl revoluci jakobínského typu. A síly nalevo od bolševiků – anarchisté, leví eseři, eseři-maximalisté – chtěly udělat revoluci socialistickou a jejich koncepce spočívala na představě spontánní revoluce dolních vrstev. Ale nikdy se nedostaly k moci. Zde nacházíme snahu najít alternativní cestu, alternativní socialismus nebolševického typu, který by byl založen na federalismu, na rolnické občině a dělnické samosprávě.

Mluvíte na jedné straně o „těch u moci“ a na druhé o „masách“. Během roku 1917 se političtí aktéři na oněch stranách několikrát vyměnili, a jak sám říkáte, požadavky lidu se objevovaly spontánně, bez formulovaných vizí. Co se tedy mezi Únorem a Říjnem stalo z hlediska dynamiky moci?

Každá politická síla, která se dostane k moci, je revoluční a pak se stane stranou pořádku. A objeví se jiná revoluční síla, které lidé uvěří, že uskuteční to, co požadují. Opět se dostala k moci, opět něco dělala, opět něčeho dosáhla a něčeho ne a opět se změnila ve stranu pořádku, která revoluci považovala za ukončenou. Už máme, co jsme chtěli. Ale lidé požadovali víc. A proto se revoluce rozvíjela dál.

V případech roku 1917 se tohle opakovalo několikrát. Nejprve liberální buržoazie v únoru a březnu neudělala nic, neukončila válku, neprovedla žádnou agrární reformu, žádnou

reformu průmyslu. Nic. Je to smetlo rychle. V létě byli nuceni předat moc umírněným socialistům, tedy eserům, bolševikům a liberálním kadetům. Historici dnes debatují, zda bylo možné odvrátit příchod bolševiků. Já říkám, že by to šlo jednoduše, pokud by eseri splnili svůj vlastní program. Dekret o půdě je eserský. Pokud by eseri přestali podporovat vládu, která do vesnice posílala vojáky, pokud by menševici ve městech uskutečnili program ekonomické kontroly nad soukromými podniky, který vyhlásili v květnu 1917 v Petrohradském sovětu, a pokud by ukončili válku – a nutno říci, že mnozí menševici do roku 1917 vystupovali proti válce –, nikdo by si už dneska nepamatoval, co to byla bolševická strana.

Ale když to ani oni neudělali, tak šla revoluce ještě dál. A tehdy se stalo něco zajímavého. Existuje mýtus, že Říjen provedli bolševici. Stačí si přečíst, co v roce 1917 napsal sám Lenin. Stačí si přečíst protokoly zasedání bolševické strany z října 1917. Bolševická strana se od perspektivy revoluce distancovala. Báli se prakticky do posledního momentu. Je zajímavé, jak je Lenin uráží a píše: „Chápete, že lid je teď mnohem levicovější než bolševická strana? Jestli nevyužijeme šance, masy nás zavrhnou. Revoluci musíme udělat nyní, protože jinak budeme vyhozeni na smetiště dějin.“ Tak se v říjnu 1917 schází bolševický ústřední výbor a vystupují na něm delegáti z různých míst a říkají: v téhle oblasti jsou silní anarchisté, v téhle maximalisté, v téhle oblasti jsou dokonce připraveni udělat revoluci. A pod vlivem těchto zpráv se teprve bolševická strana rozhodne jednat.

V létě se zformovalo to, čemu říkám „levý radikální blok“. Šlo o jakési neoficiální sjednocení antipravicových sil, z nichž nejpravicovější byli bolševici. Byli v něm bolševici, leví eseri, maximalisté, anarchisté. A tento levý blok se transformoval do vojensko-revolučního výboru, který v Petrohradě provedl říjnové povstání. V podstatě byli tedy bolševici vyneseni vzhůru ostatními a pak teprve se zmocnili moci. Vytvořili první Sovnarkom, založený na tom, že jich na prvním sjezdu byla aritmetická většina. Leví eseri nechtěli riskovat, a proto do Sovnarkomu nevstoupili. A tak se stalo, že moc se dostala do rukou bolševiků.

Co se týče období mezi Únorem a Říjnem, používá se někdy pojem „dvojvládi“ (*dvojevlastie*): z jedné strany máme provizorní vládu a z druhé masové hnutí, různé organizace, sověty, výbory, samosprávy, které de facto vládly různým oblastem a provizorní vláda s nimi musela počítat a kooperovat.

Já navrhuji koncept „druhé dvojevlastie“ mezi říjnem 1917 a březnem 1918. Tehdy bolševická vláda, nakolik byla centrální vládou, musela brát v úvahu samoorganizované ozbrojené masy. Žádná Rudá armáda ještě nebyla. Existovala Rudá garda, ale ta byla pod kontrolou místních sovětů, tedy fakticky ozbrojených dělníků. A dokud měl lid zbraně, musela ho vláda brát v potaz.

Co to konkrétně znamenalo?

Bolševici museli jít dál, než měli v plánu. „Nás donutili,“ psal Lenin „my jsme nechtěli. Měli jsme úplně jiný program.“ Dělnické sověty psaly požadavky: „Chceme vyvlastnění

naší továrny, seberte ji kapitalistům a znárodněte!“ V té době téměř nikdo nevnímal rozdíl mezi vyvlastněním a znárodněním. Lidé chtěli sebrat továrnu kapitalistům a dát do správy dělníkům. Co na tom, jestli ji formálně bude vlastnit stát. A pod tlakem dělnických sovětů začala vláda znárodnovat – tj. brát kapitalistům transport, prostředky, průmysl –, ale současně tu máme požadavky předat vše pod správu dělníků. Na jaře 1918 zaslali pracující říční dopravy na Volze petici a chtěli, aby řízení dopravy na Volze přešlo do rukou pracujících v dopravě. Lenin se chytil za hlavu a vykřikl: „V životě to nedopustíme! Nedělali jsme revoluci kvůli tomu, aby to dopadlo takovým syndikalismem!“ Ale to přesně lidé chtěli.

Volin ve své knížce *Neznámá revoluce*² popisuje, že v zimě 1917 různé výbory navrhovaly: „Uděláme to a to, ale nevíme, kde prodat naše výrobky. Na druhou stranu nám chybí zemědělské produkty. Pošleme delegaci na venkov a domluvíme se s nimi na směně – naše produkce za jejich produkci. Zespodu budeme vytvářet ekonomické vztahy, protože víme, co potřebujeme my, a oni vědí, co potřebují oni. To je všechno. Žádný trh, žádný kapitalismus a centralizovaný dohled státu. To bude směna podle potřeby a možností zezdola.“

Mnohé lokální sověty byly prakticky suverénními vládami. Formovaly se oblastní sověty, sověty na úrovni gubernií, dokonce na oblasti újezdů. A centrální vládu považovaly za legitimní jen do té míry, do jaké s ní samy souhlasily. Co se fakticky stalo, bylo zhroucení jediného centralizovaného státu, který se změnil v konfederaci samoorganizovaných malých teritorií. Dělán si legraci, že se Rusko stalo Švýcarskem. Konfederací kantonů.

Jak se v takové situaci bolševikům podařilo u moci udržet? Když se podíváme na požadavky lidu, vidíme, že se s politickými ambicemi bolševiků příliš neprotínají. Jak je možné, že je žádná krize nesmetla jako předchozí prozatímní vlády?

Za prvé, pod tlakem zezdola zašli bolševici trošinku dál. Za druhé, dlouho se nemohli rozhodnout k pokusu o uskutečnění svých vizí a zavedení pořádku. Ekonomická situace byla čím dál horší. Zavíraly se podniky, lidé končili na ulici, zásoby nestačily. Ale místo toho, aby se pokoušeli najít řešení skrze společenskou strukturu zezdola, vypracují bolševici vlastní koncepci. Jakákoli likvidace chaosu a dezorganizace může přijít jen skrz centralizovaný dohled seshora. Znovu se ukazuje, proč je přirovnávám k jakobínům. Mysleli, že jen silný stát, centralizace a vláda uvědomělých lidí může zavést pořádek. Jakákoli iniciativa zezdola naopak znamená chaos. A v téhle situaci přichází březen 1918.

Brest byl obratem, který fakticky znamenal konec onoho druhého dvojvládí. Bolševici přešli do protiútoků a zbavili se nepotřebných spojenců, kteří nebyli centralisti ani decentralisti. S nimi občinu nezničíš, pryč s nimi. To za prvé. Za druhé, centralizace. Lenin v jednom článku píše, že jeden z úkolů sovětské moci je vrátit se k programu

² Voline, *Unknown Revolution, 1917–1921* (Montreal: Black Rose Books, 1975).

státního kapitalismu. Musíme normalizovat situaci a dostat ji pod kontrolu státu. Žádný syndikalismus, žádné samosprávy, tak se soukromým kapitálem nelze jednat. Žádné požadavky, aby ho vláda předala do rukou dělnických sovětů. Musíme vytvořit princip jmenování, musíme posílat komisaře. O tzv. kooptaci se mluvilo už v roce 1917.

Odzbrojení lidu, Brest, ekonomická centralizace, narůstající problém vztahu vesnice a města. Odkud vzešlo ono „zničit vesnici a dostat z ní potraviny!“ Nejen jí sebrat potraviny, ale zničit ji. Do toho ještě v květnu začíná občanská válka. A na pozadí této situace se krok za krokem začíná uskutečňovat centralizace státu a vzniká tzv. válečný komunismus, kterému já říkám „rudá kontrarevoluce“, protože rudí i bílí stáli fakticky proti samoorganizovaným masám.

Problém vztahu venkova a vesnice mi přijde klíčový. Proč ji bolševici tak chtěli zničit? A proč venkov tak vzdoroval? Nezněla jim rétorika konsolidace a kontroly státu jako možnost „klidu na práci“?

Ještě jednou to zopakuj. Ruský rolník není rolník, který by chtěl kapitalismus a soukromé vlastnictví. Peníze ruský rolník vůbec nepotřeboval. Nemusel svou produkci prodávat, on za tu produkci potřeboval dostat to, co potřeboval. Kdyby město zabezpečilo přímou směnu, vesnice by spokojeně dávala chleba. Jenže městský průmysl byl v troskách a to samo o sobě limitovalo organizaci směny. A když už takové snahy vznikly, jako v případě petrohradských dělníků nebo moskevského obyvatelstva, ihned narážely jako iniciativa vyvolávající chaos. Takže jediné státní centralizace. A když svou produkci nedají, je nutné jim ji sebrat.

Také je třeba mít na paměti obecný vztah bolševiků k rolnictvu. Není to proletariát, nejsou to kapitalisté, není to buržoazie – tak co s nimi? Čím dříve se z nich stane proletariát a buržoazie, tím lépe. Ale dokud je většina společnosti rolnická, tak co s ní? Každopádně nejsou naši, nejsou „my“. Patřili k nám, když jsme svrhávali starou moc, ale jakmile jsme se dostali do konstruktivní fáze, vystoupili proti nám. To bylo, stručně řečeno, přiznání, že lid nechtěl bolševický koncept rozvoje skrze centralizaci a modernizaci. Jak tedy modernizace nakonec proběhne? Za cenu zneužití venkova městským proletariátem, za cenu násilného odebírání zemědělských produktů. Proto jakmile bolševici začali s uskutečňováním své politiky, setkali se s ohromným odporem. Začaly rolnické bouře a povstání, ve městech stávky. A stávky vynesly nahoru anarchisty, levé esery, esery a menševiky, libovolnou politickou sílu, která vystupovala proti bolševikům. V podstatě ale nešlo o politické požadavky, nýbrž o požadavky sociální. Požadavek „přestaňte nás vykořisťovat“, přestaňte nás ničit. A co dělali bolševici? Postupovali stejně jako kapitalisté a zavedli přidělový systém, začali vraždit hladem. Vy protestujete? Tak jste sabotéři a bude vás soudit vojenský soud. Zastřelit. Vesnice nedává chleba? Poslat na ně jednotky a zničit ji. To dělali rudí, to dělali bílí. Jedni pod heslem velkého Ruska, druzí pod heslem socialismu. A nikdo nevěděl, jak to ukončit, protože jednání bolševiků bylo v první etapě občanské války (tj. jaro 1918 – zima 1918)

spojené především s tím, že je rolníci odmítali. Rolníci nechtěli bílé, ale stáli proti bolševikům. Jsou zajímavá tehdejší rolnická hesla: Za svobodné sověty, za sověty bez komunistů! My stojíme za skutečným sovětským zřízením, bez komisařků, co přijeli a míchají se do našich věcí.

Když takové povstání propuklo v týlu, nastoupila Rudá armáda. A stalo se to, co se stalo. Přišli bílí a sebrali vesnici ještě víc. Celá Sibiř byla osvobozena samostatnými rolníckými skupinami, které povstávaly proti bílým. A teprve na ramenou těchto povstalců dobyla Sibiř Rudá armáda a upevnila tam moc bolševické vlády. A rolníci povstávali proti bolševické moci, která jim začala brát chleba. Dokud proti sobě bojovali rudí a bílí, lidové iniciativy fungovaly podle principu menšího zla. Ale jakmile válka skončila, rolníci začali rekapitulovat: a co jsme my získali revolucí? Půda dobrá, ale jak řekl jeden rolník Leninovi: „půda je naše, ale chleba už je váš. Voda je naše, ale ryba už vaše. Jakápak rovnost? Proč mají komunisté při přerozdělování přednost? Proč se komisaři koupou v rozkoši, a my otékáme z hladu?“ Takhle začaly stávky v Petrohradu, které potom pokračovaly povstáním námořníků. Jaké měli požadavky? Ukončit systém přerozdělování, ukončit privilegia komisařů, je třeba skutečný komunismus, skutečná revoluce. Masy se znovu probudily. Machnovské povstání, Kronštadt, západosibiřské povstání, na Dálném východě rolnická bouře a povstání. A vypadalo to, že to bolševický stát nevydrží.

Nicméně vydržel. Tvrdíte, že ruská revoluce jakožto hluboká sociální revoluce byla poražena. Není to tak, že se naopak požadavky společnosti zezdola a politika sil u moci nakonec přiblížily?

Zde je podle mě důležité vysvětlit jeden moment. Proč říkám, že byla ruská revoluce poražena? Protože ve výsledku se k moci dostala taková síla, která uskutečnila násilnou industriální buržoazní modernizaci bez buržoazie. Modernizační funkci, kterou v Evropě hrála buržoazie, zastala stranická nomenklatura, státní kapitalisté, nebo chcete-li, kapitalisté-byrokrati. Ale masy to tak nechtěly. Mohu uvést několik různých příčin jejich porážky.

Zprvė absence představ, jak by to mohlo být. Masy dobře chápaly, co nechtějí – jenže už nevěděly a neuměly si představit, čím to nahradit. Rolnická občina chce, aby byla ponechána na pokoji. Kdyby byla možnost svobodného pokojného rozvoje, lidé by se po ní vrhli. Jenže tato možnost v podmínkách, o jakých jsme mluvili, neexistovala. Krvavé, krvavé bakchanálie, krvavá válka všech proti všem, tak jaký zdravý rozum?

A za druhé sehrál svou roli lokalismus. Každý se snažil z této situace vyjít sám za sebe. Občiny byly, sověty byly – a spojení nebylo. Jak psal německý anarchosyndikalista Suchý, který byl ve dvacátých letech v Rusku: „dělníci ve městech zavedli v podnicích samosprávu – ale co s nimi dál dělat? Oni chápali, jak funguje jejich závod. Chápali, co je potřeba pro jejich závod. Ale dál? Neví.“

Struktura carské společnosti se opírala o lokální občiny, které vzájemně nespoulypracovaly. Podporovala silný lokalismus ve spodních vrstvách a tvrdý centralismus

v horních. Odtud pramení důvěra ve vrchnost, vždyť navrchu je někdo, kdo zajišťuje pořádek. Normální odbory neexistovaly, natož syndikalistické odbory, které by mohly požadovat nějaký podíl na řízení ekonomiky. Ani alternativní struktury, ani alternativní vědomí. Stimuly byly, požadavky byly, nespokojenost byla – na úrovni pocitů, přání, tendencí. Ale na úrovni uvědomělé alternativy ne. To umožnilo bolševikům udržet se u moci. Oni jen zničili poslední zbytky lidového odporu. A to byl podle mě konec Ruské revoluce. Rok 1921.

Z vaší perspektivy byla Velká ruská revoluce konfliktem lidu s „vládnoucí elitou“ – ať už elitou carského režimu, prozatímních vlád nebo bolševické strany – a jako taková skončila porážkou mas. Jak je v Rusku na události z let 1917–1921 pohlíženo ze strany široké veřejnosti?

Dnes je to složitější. Převládá dojem, že dnešní ruská společnost je informovaná, ale atomizovaná, a proto je těžké najít převládající hodnocení revoluce, pozitivní nebo negativní. S tím nesouhlasím. Myslím, že většina lidí z jedné strany vnímá revoluci – revoluci obecně, nejen revoluci roku 1917 – jako nějaké hrozné krveprolití, kterému je záhodno se vyhnout, a z této perspektivy je Ruská revoluce tragédie. Mnozí lidé si dnes také myslí, že to byla tragédie nevyhnutelná. Zbytek potom závisí na politickém, nebo spíše politicko-ideologickém přesvědčení.

Máme liberály, kteří jsou přirozeně zbabělí a místo toho, aby – jako na začátku devadesátých let – alespoň tvrdili, že Únor byl dobrý a Říjen špatný, neriskují ani tohle. Riskují to jen malé skupinky sociálních demokratů, které nikdo nebere vážně. Kdyby alespoň taková perspektiva byla široce rozšířená, šlo by diskutovat, mluvit o tom. Ale takhle ne. Jakápak revoluce? Hruža.

A současná levice?

Co se týče soudruha Zjuganova, vždycky říkám, že zkratka KPRF neznamená „Komunistická strana Ruské federace“, ale „Konzervativní strana Ruské federace“.

Co se týče levicových intelektuálů, nenajdeme jednotný postoj. Někteří se považují za dědice menševiků a eserů, a pro ně je revolucí Únor. Říjen je jen bolševický puč, který potlačil revoluci. To je jedna část. Druhá část se naopak staví za Říjen. To by byli takoví polo-neotrockisté. Tito lidé vidí Únor i Říjen jako socialistické revoluce svázané s prvními bolševiky, ale poté už nastupuje kritika režimu. Co se týče datace, také nejsou jednotní.

Pro mě je začátek revoluce Únor, a proto je mi velmi líto, že si ho nikdo nepřipomínal. Proběhlo samozřejmě několik konferencí, které pořádali nebolševičtí socialisté. Lidé okolo Morozova, který zkoumá levé esery, nebo Pavel Kudjukin, který se považuje za následníka menševiků, ale poslední dobou se zajímá i o téma eserů. Ti vystupovali jako hlavní iniciátoři připomínkových akcí v únoru 2018.

A oficiální struktury ruského státu se od stoletého výročí revoluce distancují a myjí si nad ním ruce.

V centru Moskvy v Alexandrovském parku stál pomník revolucionářům. Byl postaven v roce 1913 při výročí rodu Romanovců a byla na něm vyryta jména carů. Stál tam čtyři roky a v roce 1918 namísto nich byla vyryta jména velkých revolucionářů. Ani jeden bolševik tam nebyl. Byl tam Marx, Bakunin, Rosa Luxemburgová. Byli tam anarchisté, socialisté, komunisté, francouzští revolucionáři. V roce 2013 byl památník stržen a místo ohrazeno. Různé iniciativy proti tomu vystoupily a organizovaly protesty a přednášky o těch, jejichž jména na památníku byla. Stát sliboval, že postaví nový pomník, proběhne veřejná debata. Nic z toho se samozřejmě nestalo. A nakonec se na návrh jedné pravoslavné organizace pomník vrátil – v jeho původní podobě z roku 1913: jména Romanovců a dvouhlavý orel. To je pro mě symbol ideologického charakteru současné vlády. V roce 1917 nazývali monarchisty „legitimisty“ – tohle je to samé. Nejde samozřejmě o to, že by dnes chtěli zavádět opravdovou monarchii, ale jde o takovou monarchii bez monarchy.

A akademické kruhy? Státní představitelé tvrdí, že hodnocení revoluce přísluší jim.

Většina historiků samozřejmě revoluci bere jako nesmyslný chaos. Na jedné straně můžeme zmínit monarchisty, kteří mluví o ztraceném Rusku, a na druhé straně většinu liberálů, kteří se vnímají jako následníci kadetů.

A pak jsou historici s objektivističtějšími přístupy, kteří se vůbec nesnaží revoluci hodnotit, ale zkoumat, co se stalo. Co se samozřejmě týče velkých zkoumání, nic nového pod sluncem. Můžeme analyzovat po hodinách, co bylo. Víme, co bylo, nevíme jen proč. V tom je problém.

Co se týká otázky „proč“, najdeme zajímavé přístupy. Z jedné strany jde o snahu distancovat se od minulých mýtů, z druhé strany je to obvykle produkce těch samých mýtů jiným způsobem.

Mně v této oblasti nejvíce zajímá konceptuální analýza. Například snaha analyzovat vztah mezi ruskou revolucí a modernizací. Obyčejná odpověď zní, že revoluce proběhla kvůli modernizaci. Já tvrdím, že revoluce šla proti modernizaci. Respektive proti tomu typu modernizace, který vládnoucí moc vnucovala společnosti. Hrubě řečeno, jestliže konkrétní živí lidé nechtějí rozvoj země, tak je snaha jim ho vnutit seshora – ať už ze strany konzervativců, liberálů, bolševiků nebo kohokoli jiného – podle mě zločin proti společnosti. Pokud se modernizace otevřeně děje proti vůli většiny, potom promiňte, ale to je čistě násilí. A vzhledem k tomu, že většina ruského obyvatelstva takovou modernizaci nechtěla a že lidé, byť možná neartikulovaně, vystupovali za jinou variantu, šlo fakticky o jednání proti modernizaci.

Současný ruský historik Vladimír Buldakov byl v devadesátých letech jedním z prvních, kdo si položil tuhle otázku. Šla revoluce proti modernizaci? Většina společnosti modernizaci nechtěla. Pro něho to je negativní jev, a tak období nazývá Rudou smutou

či antimodernizačním chaosem konzervativních mas. Pro mě je to naopak pozitivní. Lidé se nechťeli smířit s násilím na sobě samých a pokusili se o alternativu. Rozvíjeli egalitarismus, solidaritu, vzájemnou pomoc, horizontální vazby. Co je na tom špatného? Že u nich chyběly obecné modely? Možná kdyby měli více času, modely by se objevily. Mohly se objevit, kdyby lidé byli o něco svobodnější.

V Ocelovém století se revoluci věnujete především v kontextu dějin Sovětského svazu. V úvodu knihy si kladete otázku: Co to vlastně bylo, ten Sovětský svaz? Co a jak se vlastně stalo? Násilná modernizace a industrializace umožnily vznik společnosti zcela odlišné od té v 19. století. Jakou historickou úlohu podle vás ruská revoluce sehrála vzhledem k formování sovětské společnosti? Jak nám zkoumání revoluce může pomoci pochopit, co byl Sovětský svaz?

Tahle otázka samozřejmě souvisí s otázkou modernizace. Jestli budeme pokračovat v paralele s Velkou francouzskou revolucí, tak raní bolševici byli jakobíni, kteří se brzy stali thermidoriány. Thermidorizovali sami sebe. Po roce 1921 už jsou to thermidoriánské elity, které mezi sebou bojují, a Stalin, to je už Bonaparte! Francouzští jakobíni se o žádnou sociální vrstvu neopírali. Šlo o maličkou vrstvičku sociální inteligence, která vyvolala konflikt s buržoazií, která měla s revolucí vlastní plány – osvobození dědičných statků, neohraničenou kumulaci bohatství. Roli této buržoazie v Rusku sehrála nomenklatura. Co udělali thermidoriáni? Vykopli jakobíny, kteří se vměšovali do jejich věcí. Co udělala nomenklatura v Rusku? Vypořádala se s prvními bolševiky, kteří se jí se svým egalitarismem protivili. Chtěla korporaci SSSR. Lidové masy nejsou zralé, dělnictvo a rolnictvo není zralé, dělníci jsou zkorumpovaní. Zavedeme diktaturu proletariátu nad nezralými masami včetně nezralého proletariátu, a přirozeně to bude skupina revolucionářů, která o všem rozhodne. Ústřední výbor rozhodne, rozhodnutí potvrdí sověty a předají ho společnosti.

Rusko je ohromné. A co může deset nebo dvacet lidí sedících v centru udělat pro to, aby se jejich rozhodnutí uskutečnilo? Vytvoří aparát. Ruská jakobínská bolševická elita stvořila svého vlastního démona: stranickou nomenklaturu. A co potřebovali členové tohoto aparátu? Potřebovali, aby stroj pracoval a oni se na něm vezli. A idealisté jim jen překáželi. Proto říkám, že Lenin a Stalin nejsou to samé. Je samozřejmě pravda, že leninisté připravili Stalinovi cestu, ale jsou to dvě úplně rozdílné sociální vrstvy. I když se zdálo mít jednu perspektivu této násilné, rychlé, industriální modernizace, která navždy změnila ruskou společnost.

Jednou z nezvratných změn, které násilná modernizace přinesla, je podle vás atomizace vztahů, jež prakticky paralyzovala společnost.

Já vždycky říkám, že ruská společnost ve dvacátém století prožila dvě velké vlny atomizace. První vlna byla svázaná s industrializací a kolektivizací, se stalinskou politikou

zničení obcí. Lidé odjeli do města a staré vztahy zapoměli. Sociální vazby se přerývaly. V malých městech ale samozřejmě ještě dlouho existovaly.

Narodil jsem se na kraji Moskvy a ještě si pamatuju, co je to poetika dvorů. Lidé večer chodili na dvůr a trávili spolu čas. Maminky se procházely s dětmi, muži hráli domino a kostky. A debatovali – řešili, jaké je veřejné mínění, jaký je postoj koho, říkali své názory. A ukázalo se, že i tohle má sílu.

Slavné povstání v Novočerkasku v roce 1962 proti Chruščovovu zvyšování cen a navýšení norem výroby bylo spojeno přesně s těmito lidmi. Obyvateli malých měst, kteří svůj čas dále trávili společně nejen v práci, ale i v každodenním životě. Samozřejmě už to nebyla žádná obecina, ale částečně jí to bylo podobné. Šlo o neformální vztahy, které se co do tradice i intence zachovaly. Za perestrojky se síla neformálních vztahů projevila při masových hnutích, protože se ukázalo, že lidé v městských čtvrtích pocítují společnou budoucnost. V osmdesátých letech se objevily ekologické skupiny, v některých čtvrtích se objevily samosprávy, dokonce skupiny požadující suverenitu městských čtvrtí. A potom přišla druhá vlna atomizace, svázaná s přechodem k tržní ekonomice. A ta už byla dokonalá.

Jak byste vzhledem k atomizaci vztahů charakterizoval současnou ruskou společnost? Jak je možné, že ruské obyvatelstvo, zvyklé klást odpor a vznášet své požadavky k „těm u moci“, se nyní zdá být jedním z nejpokornějších v Evropě?

V Rusku nemáme žádné reálné sociální hnutí, žádné reálné sociální protesty. Současné politické protesty nelze brát vážně. Jejich cíl spočívá jen ve výměně jedněch lidí za druhé při zachování celé sociálně-ekonomické neoliberální politiky, která mimochodem z ruské společnosti udělala jednu z nejchudších v Evropě. A je zjevné, že neexistuje žádné alternativní levicové hnutí.

Myslím, že nemůže vzniknout žádné silné sociální hnutí, jestliže společnost spí, leda našťavaně vrčí a nemá se k tomu cokoli měnit. V čem je problém? Vždycky se lidí ptám: Co je jednodušší? Vyjít na ulici v anonymním davu proti prezidentovi nebo vystoupit proti vašemu vlastnímu šéfovi v práci? Dokud se, milí soudruzí, nenaučíte postavit se za svá práva u sebe doma a v práci, nikdy se nedoberete k tomu měnit politiku. Na politické úrovni nezměníte nic. Nebo myslíte, že je potřeba nejprve znovu změnit systém seshora? No dobrá, kolo se bude dál točit jako doposud. V tom je problém ruské levice, ruské společnosti obecně. A vidíte, že je to úzce svázané s problémem přístupu k revoluci. Protože to je naše dědictví. To je naše tradice, dobrá i špatná, s plusy i mínusy, se samoorganizací i s krví, s diktaturou i lidovou iniciativou. To je tradice ruské společnosti 20. století.